

РЕЦЕНЗИЯ

на проф. д-р Цветан Илиев по процедура за придобиване на образователна и научна степен „Доктор“ в област на висше образование 3. „Социални, стопански и правни науки“, професионално направление 3.8 „Икономика“, научна специалност (докторска програма) „Финанси и банково дело“.

Рецензията е изготвена в качеството ми на член на научно жури, определено със Заповед № 115/04.04.2023 г. на Ректора на ВУАРР – Пловдив, и отговаря на изискванията на чл. 10 ал. 1 от ЗРАСРБ и чл. 32 ал. 1 от Правилника за неговото приложение.

Кандидат по процедурата: Владимир Драги Арсовски, ф. № 213402002

Тема на дисертационния труд: „ФИНАНСОВИ АСПЕКТИ НА ЗЕЛЕНАТА ИКОНОМИКА И РОЛЯТА Й ЗА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ: ТЕНДЕНЦИИ, ДИНАМИКА, ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ“

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ: Проф. д-р Огняна Стоичкова

I. Кратка биографична справка за докторанта

Владимир Арсовски е гражданин на Република Северна Македония (РСМ). Завършва средното си образование в гимназия „Гоце Делчев“ в гр. Куманово. През 2010 г. се дипломира в специалност „Финансов мениджмънт“ на университета „Св. св. Кирил и Методий“ в гр. Скопие, а 2014 г. придобива магистърска степен по „Маркетинг и мениджмънт“ от Международен славянски университет „Г. Р. Державин“ в РСМ. На тази основа приемам, че са изпълнени изискванията на чл. 6 (1) от ЗРАСРБ и чл. 4 (1) от ППЗРАСРБ при зачисляването на докторанта в самостоятелна форма на докторантура във ВУАРР – Пловдив, докторска програма „Финанси и банково дело“.

II. Оценка на структурата на дисертационния труд

Съгласно изискванията на чл. 6(3) от ЗРАСРБ и чл. 27(2) от ППЗРАСРБ Владимир Арсовски е разработил дисертационен труд в обем от 246 стандартни страници, в т. ч. 215 стр. основен текст, 16 стр. библиография и 10 стр. приложения. В

структурно отношение е относително балансиран, като съдържанието е разпределено както следва: увод, изложение в четири глави, заключение, библиография и две приложения. За онагледяване на представени от дисертанта процеси, явления и тенденции в дисертационния труд е използван илюстративен инструментариум, включващ 12 таблици и 19 фигури. Библиографската справка обхваща 287 заглавия, от които 65 на български автори и документи, а 222 на чуждестранни. Това ми дава основание да отбележа, че при разработването на дисертацията си докторантът е стъпил на една широка основа, вземайки предвид постиженията на широк кръг изследователи по проблема.

По отношение на структурата мога да кажа, че дисертационният труд има цялостен и завършен вид, съответстващ като реквизити на изискванията за подобна разработка.

III. Оценка на съдържанието на дисертационния труд

Основният мотив при избора и разработването на темата според докторанта са предизвикателствата, пред които са изправени както развитите, така и развиващите се страни, при постигане на устойчиво екологосъобразно развитие. Екологосъобразното икономическо развитие е предпоставка за обособяването на ново научно направление, наречено „зелена“ икономика. В тази връзка смятам, че дисертантът правилно е позиционирал своята разработка в полето на опитите за определяне на връзката между икономиката и околната среда, за идентифициране на проблемите в тази област и за формулиране на същността на екологичната икономика и отношенията ѝ с устойчивото развитие в контекста на икономическия растеж. На практика в научните среди все още не са изследвани напълно всички аспекти на връзката между екологосъобразното развитие и устойчивото икономическо развитие. Много често в творчеството на различни автори се срещат противоречия.

По този начин и актуалността на дисертационното изследване може да бъде отнесена към необходимостта от по-нататъшно развитие на теоретичните основи на зелена икономика в контекста на устойчивото развитие на световното стопанство (с. 5). При това обаче трябва да се има предвид, че не екологичното развитие създава нова наука, наречена „зелена“ икономика. По-скоро възникването на екологични проблеми в процеса на икономическото развитие на света извежда на преден план необходимостта от нов научен прочит на перспективите, възможностите и ограниченията пред развитието в бъдеще.

За обект на изследването си докторантът е определил „зелената“ икономика и възможностите ѝ за гарантиране на устойчиво икономическо развитие, а за негов предмет – финансовите аспекти, характеризиращи възможностите на зелената икономика за постигане на екологосъобразно устойчиво развитие.

На основата на така очертаните обект и предмет, **целта** на дисертационния труд е **идентифициране на възможностите за повишаване на устойчивото развитие и за оптимизиране темповете на икономически растеж с помощта на финансовите инструменти, стимулиращи „позеленяването“ на икономиката.** Работната хипотеза, която докторант Арсовски изследва е, че нестабилността на съвременната система на пазарна икономика не позволява ефективно реализиране на основните предимства на „зелената“ икономика, а алтернатива може да бъде само система, изградена на базата на баланс между пазарна и регулирана икономика. За постигането на така очертаната цел и тестване на хипотезата докторант Арсовски предвижда изпълнението на следните **задачи:**

1. Преглед и оценка на дефинициите, представени от различни автори, международни форуми и институции на модела на зелената икономика.

2. Анализ и оценка на концепциите за устойчиво развитие с оглед позиционирането му в перспективите на екологосъобразните икономически отношения. Идентифициране на проблемите, които създава устойчивото развитие, свързани с опазването на околната среда, постигането на по-висока степен на ресурсна ефективност, ограничаване на бедността и социалното неравенство.

3. Открояване на финансовите аспекти на проявление на характеристиките на зелената икономика, ролята на финансовите инструменти за преход от традиционна към „зелена“ икономика.

4. Проблемите на установяването на зелената икономика в РС. Македония и провеждане на емпирично проучване за нагласите сред населението по отношение на значението към преминаване към зелена икономика и финансовите възможности на местните органи на власт.

С оглед на така дефинираните обект, предмет, теза, цел и задачи са очертани ограниченията на изследването. В дисертацията се анализират три групи финансови аспекти на зелената икономика – финансовите инструменти за стимулиране на инвестициите в зелена икономика, проблемът за зелените работни места и ролята на зелената икономика за икономическия растеж от гледна точка на поддържане на устойчиво развитие на икономиката. Извън обхвата на изследването са оставени въпросите, свързани с рисковете за финансовата стабилност в резултат от климатичните промени.

За формирането на своя гледна точка по посочената по-горе проблематика докторантът е взел предвид разработките на множество български и чуждестранни автори, както и редица документи на международни организации, като Римския клуб, UNCTAD, Световна банка и др.

Използваната от докторанта **методология** на изследването включва: литературен обзор и критичен анализ на наличната вторична информация по темата; индукция и дедукция; сравнителен анализ и синтез; анкетно проучване за определяне

на нагласите на равнище избрани общини в РСМ. Това ми дава основание да изтъкна, че докторант Арсовски познава и може да използва широк набор от изследователски методи и подходи, на основата на които тества заложената по-горе хипотеза за потвърждение на своята позиция.

ГЛАВА ПЪРВА

ПРОБЛЕМИ НА ЗЕЛЕНАТА И КОНОМИКА В КОНТЕКСТА НА СВЕТОВНОТО ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ

Първа глава на дисертацията поставя теоретичните основи на изследването. Параграф 1.1 е озаглавен „Дискусията за „зелената икономика“ – теоретични концепции и фактори на влияние“. В него се проследява произходът на понятието „зелена“ икономика. Прави се критичен преглед на по-важните определения, дадени от различни автори и международни институции като UNEP, UNCTAD, Международната търговска камара, Комисията по устойчиво развитие към ООН, Европейската банка за развитие и възстановяване и др. На тази основа е предложена авторова дефиниция за същността и обхвата на понятието „зелена“ икономика. Според докторант Арсовски тя обхваща такива стопански процеси, които засягат производството, разпределението, размяната и потреблението на стоки и услуги, така че общото благосъстояние на хората в дългосрочен план да расте, без да се излагат бъдещите поколения на сериозни значителни екологични рискове. Тази позиция показва разбирането на Арсовски за „зелената“ икономика като надграждане на концепцията за устойчивото развитие.

Във втория параграф на тази глава дисертантът дава заявка за идентифициране на предимствата на „зелената“ икономика като парадигма в сравнение с устойчивото развитие. Добро впечатление прави предложената релация „развити – развиващи се страни“ по отношение на отговорността за климатичните промени и загубата на биоразнообразие, като тяхно практическо следствие. На тази основа е изтъкната необходимостта от постигане на обществен консенсус на глобално равнище за формиране и прилагане на „зелени“ принципи на настоящото и бъдещото икономическо и социално развитие.

Третият параграф на първа глава осветлява различните аспекти на връзката между стопанската дейност на човека и компонентите на околната среда. В нейната същност и практически измерения се търсят и възможните пътища за преодоляване на проблемите с измененията на климата и ефектите им за настоящото и бъдещото развитие.

В края на главата са направени някои по-важни изводи, групирани в три направления с оглед на представеното в съдържателен план. Според мен това

свидетелства за уменията на докторанта да събира и обработва информация, на основата на която да прави обосновани заключения.

ГЛАВА ВТОРА

ЗЕЛЕНАТА ИКОНОМИКА И УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ – ТЕНДЕНЦИИ И ДИНАМИКА

Във втора глава на дисертацията докторантът прави сравнителен анализ между концепциите на устойчивото развитие и „зелената“ икономика в търсене на общи белези и разлики. Параграф 2.1 фокусира вниманието на докторанта върху концепцията за устойчивото развитие, сегментирайки го по примера на други автори на четири компонента – икономически, социален, екологичен и институционален. В резултат от представяне същността на компонентите, докторант Арсовски прави заключението, че „зелената“ икономика и устойчивото развитие са взаимосвързани. Нещо повече, „зелената“ икономика се възприема като инструмент за постигане на устойчивото развитие. Споделяйки тезата на UNCSD, авторът твърди, че концепцията за зелена икономика трябва да бъде основа за устойчиво развитие.

Във втори параграф „Зелена икономика и устойчиво развитие: взаимодействие или противопоставяне“ се прави анализ на две гледни точки за произхода на икономиката на устойчивото развитие. Първата, наречена Research for Sustainable Development (ISD), взема като основа, разработената от германското федерално министерство на образованието и научните изследвания програма „Икономика за устойчиво развитие“. Тя е част от Германската национална стратегия за устойчиво развитие и високотехнологичната стратегия на федералното правителство. Втората гледна точка за произхода на икономиката на устойчивостта се опира на тезите, представени в две изследвания, проведени през XX век: „икономиката на космическия кораб“ на Боулдинг и „икономиката на устойчивата държава“ на Дали.

Представяйки тези две гледни точки, дисертантът достига до заключението, че „зелената“ икономика винаги е била неразривно свързана с устойчивото развитие. По този начин се присъединява към групата на изследователите, които определят двете понятия като аналогични. Нещо повече, Арсовски подкрепя тезата, че „зелената“ икономика е процес, а устойчивото развитие е предизвикателство. В тази връзка определя устойчивото развитие като по-общото понятие, а „зелената“ икономика е негов съставен елемент.

По аналогия с присъщите на преобладаващата част от икономическите идейни течения разбирания за растежа като инструмент за решаване на проблемите с бедността и социалното неравенство, в трети параграф на втора глава докторант Арсовски подлага на анализ един от най-важните компоненти на концепцията за устойчивото

развитие – социалния. На базата на направения преглед на различните разбирания за пътищата и средствата за постигане на устойчиво развитие се достига до следното заключение: устойчивото развитие е такъв начин за управление на природните ресурси, при който благополучието на хората днес не води към ограничаване на степента на удовлетворение на потребностите на бъдещите поколения. Инструмент за това са принципите на „зелената“ икономика.

ГЛАВА ТРЕТА

ИКОНОМИКО – ФИНАНСОВИ АСПЕКТИ НА ЗЕЛЕНАТА ИКОНОМИКА В КОНТЕКСТА НА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ

Трета глава на дисертационния труд докторантът започва с опит за идентифициране и анализ на някои основни финансови инструменти, чрез които биха се реализирали успешно принципите на „зелената“ икономика. В параграф 3.1 се отстоява позицията, че преходът към климатично неутрална, устойчива на климата „зелена“ икономика на ЕС изисква значителни инвестиции във всички сектори за справяне със загубата на биологично разнообразие, защита на природния капитал и подкрепа на кръговата икономика. Като пример в подкрепа на своето разбиране, докторант Арсовски разглежда програмата InvestEU на ЕС, механизмът за справедлив преход (JTM) и др. Според него на равнище ЕС е необходимо преразглеждане на системата за търговия с емисии на ЕС и ефективно ценообразуване на въглеродните емисии, премахване на секторните регулаторни бариери пред инвестициите в енергийна ефективност и възобновяема енергия.

Друг важен момент, който заслужава внимание в този параграф, са възможностите за постигане на растеж в условията на „зелена“ икономика. Това авторово разбиране се явява контрапункт на известния от 70 – те години на XX век доклад „Граници на растежа“. За път в правилната посока докторантът определя основния програмен документ за периода 2021 – 2027 г. „Зелената сделка“ на ЕС. В него се определят целевите финансови параметри на необходимите публични и частни средства, чието инвестиране създава предпоставките за постигане на „зелен“ растеж.

Според Арсовски, друга важна насока за финансово обезпечаване на инвестиционните потребности е подходът на т. нар. „зелено“ бюджетиране. Основен момент в него е въвеждането на механизми за получаване на държавна помощ за прехода към „зелена“ икономика.

Трета посока на развитие за докторанта може да се види в т. нар. Таксономичен регламент, чиято основна разпоредба е създаването на „зелен списък“, т.е. система за класифициране на устойчиви икономически дейности. Регламентът предвижда разработването на технически стандарти, според които ще може да се определя дали

икономическата дейност е устойчива по отношение на въздействието върху околната среда.

Във втория подпараграф на параграф първи „Зелените работни места“ се изследва ролята на нововъзникващите професии и нови работни места на мястото на старите традиционни производства в резултат от преминаването към „зелена“ икономика. При дефинирането на понятието „зелено работно място“ е използвано разбирането на Международната организация по труда (ILO). На тази основа са идентифицирани групи професии, които докторант Арсовски приема за ключови в условията на „зелена“ икономика. Те са свързани с възобновяемите енергийни източници и нисковъглеродни производства.

Трети подпараграф прави преглед на финансовите инструменти, с помощта на които се постига прехода от традиционна към „зелена“ икономика. Сред тях докторантът отделя внимание на източниците за публично финансиране на национално и над-национално равнище и на банковия сектор, като разпределител на частни капитали. Освен това докторантът е направил преглед на възможностите на централните банки да стимулират „зелените“ процеси в икономиките чрез инструментите на паричната политика и на правителствените действия посредством фискални мерки.

В унисон с дискусиите в научните среди за ползите и негативите, които носи „позеленяването“ на икономическото развитие, във втори параграф на трета глава Арсовски представя аргументите ЗА и ПРОТИВ зелената икономика. На основата на прегледа аргументирано се достига до заключението, че с оглед на бъдещето ползите надвишават негативите.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

ЗЕЛЕНАТА ИКОНОМИКА И ЗАДАЧИТЕ ЗА Р С. МАКЕДОНИЈА

В четвъртата глава на дисертацията се разглеждат условията, създадени в РСМ за развитие на зеленото предприемачество, и предизвикателствата, пред които е изправена страната при прехода към „зелена“ икономика.

В параграф първи „Зеленото предприемачество“ се прави характеристика на зеленото предприемачество и необходимостта от неговото подпомагане. Докторант Арсовски го определя като евентуален път за преодоляване на кризите, както и механизъм за постигане на развитие на селските, изолираните и слабо развити райони. Очертани са насоките за неговото практическо реализиране в РСМ: чрез екологично земеделие и производство, отглеждане на местни сортове и породи, селски туризъм, риболовен туризъм, приключенски и образователен туризъм, екологично отглеждане на

риба и миди и други иновативни бизнес дейности, вдъхновени от природата, традицията, местните ресурси и тяхното устойчиво използване.

Във втория параграф на четвърта глава „Задачите пред РСМ са описани проблемите, които има да решава страната за успешно поемане по пътя на „зелената“ икономика.

В трети параграф на четвърта глава „Сравнителна характеристика между капацитета на МСП в РСМ и в ЕС за осъществяване на зелената икономика“ е направен опит за сравнителен анализ между възможностите на малките и средни предприятия в РСМ и в ЕС за интегриране в условията на „зелената“ икономика. За целта са използвани данните от изследване на равнище ЕС – 27, за което не е известен източника, периода и обхвата на данните. За РСМ докторантът е реализирал анкетно проучване в пограничните с Благоевградска област общини от РСМ (Делчево, Кочани, Щип и Струмица). Анкетирани са общо 456 души, от които: 67 представители на бизнеса, 188 граждани, 87 административни служители, 90 представители на НПО и 24 други.

От проведеното емпирично проучване е видно, че 90% от анкетираните лица са запознати с концепцията и имат положително отношение към „зелената“ икономика. Оценката на респондентите е, че начините на осведомяване за прехода към „зелена“ икономика не са достатъчно ефективни. Според анкетираните, общинските власти поставят акцент основно върху управлението на отпадъците в контекста на „зелената“ икономика, но намират това за недостатъчно. Респондентите отбелязват важността на задачата за подобряване на околната среда, създаване на условия за по-активна предприемаческа дейност и развиване на собствен бизнес, като едновременно с това се осъществява пестеливо използване на природните дадености.

В **заключението** на дисертацията са представени обобщените резултати и изводи, до които докторант Арсовски достига в изложението по четирите глави.

При рецензирането на дисертационния труд не съм установил наличие на плагиатство, с което приемам за изпълнени изискванията на чл. 10 (2) от ЗРАСРБ. В подкрепа на това мое становище е и представената от научния ръководител декларация за извършена проверка за плагиатство на текста на дисертационния труд чрез софтуера по чл. 9, ал. 1 от Процедурните методи и средства за проверка на оригиналността и автентичността на дипломни и дисертационни работи, предотвратяване и санкциониране на изпитни измами и плагиатство във ВУАРР.

IV. Оценка на приносите на дисертационни труд

На основата на представеното в дисертационния труд приемам за авторово достижение определените в справката научни приноси. Според мен те са предимно с

теоретичен характер. В този смисъл считам, че е изпълнено изискването на чл. 6 (3) от ЗРАСРБ и чл. 27 (1) от правилника за неговото приложение

V. Оценка на автореферата

Представеният от докторант Вл. Арсовски автореферат е в обем от 39 стандартни страници. В него е отразено напълно представеното в дисертационния труд и съдържа всички необходими за подобна разработка реквизити.

VI. Оценка на публикационната дейност на докторанта

В списъка с публикации за участие в процедурата за придобиване на ОНС „Доктор“ Вл. Арсовски е посочил общо шест разработки. Публикувани са две студии, една статия и три научни доклада. Всички публикации са свързани с темата на дисертационния труд и отразяват различни негови аспекти.

Това научно творчество считам, че съответства на количествените и качествените наукометрични показатели за присъждане на ОНС „Доктор“.

VII. Критични бележки и препоръки

Дисертационният труд на Владимир Арсовски има завършен характер и демонстрира характерните за изследователски труд белези. Без да омаловажавам неговите достойнства, мога да отчетя една основна слабост. Тя е свързана с дисбалансът между теоретичното представяне и емпиричното изследване на проблема. Други същностни критични бележки нямам.

В заключение, считам че докторант Владимир Арсовски отговаря на изискванията за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по научна специалност (докторска програма) „Финанси и банково дело“ и притежава необходимите качества. Предвид това, предлагам на почитаемите членове на научното жури да подкрепят присъждането на ОНС „доктор“ на Владимир Арсовски на основание Глава втора от ЗРАСРБ.

Дата: 02.05.2023 г.

Гр. Пловдив

Изготвил становището:

/Проф. д-р Цветан Илчев/